

## ԱՐԵՎԻԿԱՅԻՔ. ԿԷՏ ԺԱՄԱՆԴԻՏԱԿ ՆԵՒ ԿԷՏ ՍՈՒՋԱԿԱՆ

(Տես Բազմալիկ 1919 էջ 304)

Դիրտողութիւննիս առաջ տանինք, Տեւանք թէ արեակայր են որոշեալ երկու կէտեր թէ ամառնային և թէ՛ ձմեռնային, ուր Արեւ հասնելով՝ առեւելոյթ կերպով դադար մը առնելէ վերջը կը սկսի յետս նահանջել: Արդեօք այս կէտերս նկատի առած են մեր նախնիք. խնդրոյ նիւթ պիտ'ըլլար, եթէ տումարական գրոց մէջ չպատահէինք բառերու որք մեր Հայկազեանք առարան շինողներուն աչքէն իսկ վրիպած չեն: Ալկնարկ մը տանք կիտ բառին Հայկազեան բառարանի մէջ, ուր յետ յիշատակելու զանազան իմաստով գործածութեանց օրինակներ, կու տայ նաև աշխարհագրական և աստեղաբաշխական օրինակներ ալ, Նախ աշխարհագրական իմաստին վրայ խորհրդածենք: Արիստոտել իր աշխարհագրութեան մէջ (տես Մատենադպրութիւնք նախնեաց կորիւն, Մամբրէ, Դաւիթ այադթ. տպագ. վենետիկ Ս. Ղազար 1833 էջ 605), կը գտնենք. «Ամենայն աշխարհ ընդ նմին իսկ երկնի զընդատեսակ գոլով և շարժելով, որպէս ասացի, միապէս երկու հարկաւորապէս հանդէպ միմեանց են կետքս Արդ յայստիկ, անշարժ երկու կէտիցս մին հանապազ յայտնի է, ի վերայ զազաթեան կալով ըստ հիւսնային վայրի՝ հիւսնական կոչեցեալ, և միւսն ընդ երկուս միշտ թագուցեալ լինի ըստ հարաւային վայրի դեր հիւսնական ասացեալ»:

Հոս Արիստոտելի թարգմանիչը բեռն բառին տեղ կէտ գործածած է, և ինչո՞ւ այս զանազանութիւնս, Թոյնին πῶλος բառը՝ որ յենարան նեցուկ կը նշանակէ բեռնի համար կը գործածեն. մեր թարգմանիչները կիտ դրած են, մինչ դեռ յոյն στέγῃ բառը որ կէտ կամ նիշ նշանակութիւն ունի, արդ մեր թարգմանիչն πῶλος բառը կէտ

թարգմանելուն մէջ պիտի ունենայ նպատակ մը: Եթէ նկատի առնենք թարգմանչաց ժամանակի աստեղաբաշխական գիտութիւնը, դիտելով որ քրիստոնէութեան հաստատութեան համար գերեքըր այրուած են, որով չկային գրաւոր միացորդներ հին գիտութեան, սակայն կը զբոսնէին ծեր անձինք որոնք հին ցումբերու որդիք էին և թոռունք, և ասոնք անոնցմէ բաներ մը սորոլած են աւանդութեամբ, թող որ կային գաւառներ որոց մէջ կռպաշտութիւնը տակաւին միացեր էր, զորոնք ջնջելու համար Ս. Մեսրոպ շատ աշխատեցաւ. հետեաբար չենք կրնար ըսել թէ ամենայն ինչ հին գիտութեան ջնջուած էր Հայաստանէն, այլ կային իսկ աստ անդ զաղտ գրեանք, և մանաւանդ աւանդութիւնք և ժողովրդեան երգեր, և նոյն իսկ պառաւներ, որոնք իրենց թոռանց որորն երգելու ժամանակ՝ կարծես կ'ուզէին արծարծել հին բանաստեղծութիւնը մանկան սրտին մէջ, ասոնց մէջ էին որ կը գտնուէին շատ մը բառեր, ուսկից սորոլած մեր թարգմանիչները իրենց թարգմանութեան մէջ կը մտցնէին, աւելի որոշ գիտնալով այն բառերն նշանակութիւնք և տարբերութիւնք իրարմէ. ասոնց կարգէն է նաև բեռն և կէտ բառերու տարբերութիւնք:

Հիմա մենք հարցնենք ի՞նչ կրնայ ըլլալ այս երկու բառերու տարբերութիւնը, արդարև եթէ լաւ խորհրդածենք, մեծ զանազանութիւն պիտի գտնենք այս երկուքին մէջ. վասն զի կէտն անձուկ իմաստ ունի, իսկ բեռնն անելի ընդարձակ գաղափար կու տայ, այսպիսի երբ բեռնաստղ կ'ըսենք, կ'իմանանք աստղ մը որ հիմա կուան բեռն ըսուած կէտին մերձաւոր է. ներկայիս այս կէտիս և բեռնաստղ հեռաւորութիւնք երկու անգամ Արևու առեւելոյթ տրամագծէն մեծ է. երեքմե շատ հեռի էր, և պիտի պատահի ժամանակ մը, որ ըստ ներկայ աստեղագիտաց այն է 12 հազար տարիէն, բեռն աստղը՝ վեցայ առաջնակարգ աստղի պիտի ըլլայ: Ուստի այս փոփոխութեանց հասու էին մեր նախնիք՝ գործածած Հայկայ շրջանին

պատճառաւ, որով ամէն շրջանին նոր աստղ մը առաջուան տեղը կու գար, այսպատճառաւ երկնքի անշարժ վայրը կէտ կոչեցին, իսկ անոր մերձաւոր գտնուող փայլուն աստղը անուանեցին թեկաստղ: Ժամանակ մը այս կէտիս մօտ կը գտնուէր Բ փոքր Սայլին աստղը, Սողոմոնի տաճարին շինութեան ժամանակէն մինչև Քրիստոնէութեան թուականը. բայց ասկէց առաջ, բուրգերուն շինութեան ժամանակներէ մանաւանդ անկից շատ տարիներ առաջ ծանօթ մարդկութեան ծագումէն սկսեալ տիրող աստղ օ էր Վիշապինը, իսկ մեր թուականէս 1000 տարի վերջը այն է 3000 քրիստոնէական թուականին, Կ կեփէսինը պիտի ըլլայ բեկաստղը, ուրիշ հազար մը սահելու ժամանակ Բ կեփէտսինը պիտի փոխանակէ. երրորդ հազարին օ կեփէտինը առաջնորդ պիտի ըլլայ նաւավարաց եւ ասկէց երկու հազար տարի վերջը պիտի յաջորդէ օ Կարապին՝ գրեթէ առաջնակարգ աստղ. բայց միջանկեալ ժամանակ, ընդ մէջ օ Կարապին եւ օ Քնաւրին, պիտի ըլլայ՝ սակաւ ժամանակի համար՝ Ծ Կարապինը, եւ վերջապէս մեր թուականին տասն հազարէն սկսեալ Վեգայ, որ է օ Քնաւրինը երկնային հիւսիսային կիսագնդին ամենէն փայլուն աստղը՝ առաջնորդ երկրաւոր էակներուն պիտի ըլլայ. եւ պիտի գտնուի բեկոնի մերձաւորութեան ժամանակ վեց աստիճան հեռի. իսկ օ Կարապին ժամանակ հեռաւորութիւնը տասն աստիճան պիտի ըլլայ, եւ սակայն դարձեալ բեկաստղ պիտի կոչուին. հետեւաբար բեկո բառին իմաստը շատ ընդարձակ է. Այս բանս նկատի առած ըլլալով մեր նախնիք, այն որոշեալ անշարժ տեղւոյն կէտ անուն դրած են եւ այս կէտիս մերձաւոր տեղերուն բեկո:

Արդէն բեկոն (իբր գամի իմաստով) իր գլխոյն համար է որ կը կոչուի բեկո, վասն զի սուր կողման համար սայր սու-

սերի կամ սայր բեկոի կը կոչեն, որով բեկոը անձուկ իմաստ չունենալուն պատճառաւ, սահմանեալ երկնային անփոփոխ վայրը կէտ անուանած են մեր նախնիք:

Կէտն, ըստ տումարականի, բաց ի բեկոն այլ եւ այլ սահմանափակեալ տեղերու համար ալ գործածուած կը գտնենք, այսպէս. կէտ երկնամիջոյ. կէտ ժամանդիտակ. կէտ երեքական. կէտ ուղական. Բինքեան ոչ մի նշանակութիւն պիտի կարենայինք տալ թէ ի՞նչ բանի համար գործածած են. կըրնայինք ենթադրական կերպով կասկածել թէ ըլլան կողմնացոյցի չորս բաժանմանց համար, իբր հիւսիս, հարաւ, արեւելք, արեւմուտք. բայց տումարականը մեր կասկածը կը փարատէ, աւելցնելով իւրաքանչիւրին զատ զատ անականներ, այսպէս. « կէտ երկնադիտակ գարեանային. կէտ ժամանդիտակ ամառնային. կէտ երեքական աշունային. կէտ սուղական ձմեռնային. սոքա են շրջանակը բարձրութեան եւ խոնարհութեան արեգական » Տօմ:

Ասկեց աւելի պարզ չէ կարելի նշանակուած ըլլալ, եւ մեր ուզածէն շատ աւելի կը գտնենք հոս. Մենք արեւակայներու կէտերը փնտրած ժամանակ ուրիշ երկու կարեւոր կէտեր եւս գտանք եւ այս կէտերս ըստ Եւրոպացւոց (Կ եւ Ձ) զարնանային եւ աշնանային կէտերը. Ուստի արեւադարձ խեցգետնի, կամ ամառնային արեւակայն, նախնեաց մէջ դրուած է կէտ ժամանդիտակ ամառնային կամ պարզապէս կէտ ժամանդիտակ. իսկ արեւադարձ աղեղնաւորի կամ ձմեռնային արեւակայն նշանակուած կը գտնենք կէտ սուղական ձմեռնային կամ պարզապէս կէտ Սուղական:

Այսպէս եթէ լաւ քննուի շատ բառերու ստուգաբանութեան վերահաս կ'ըլլանք, եւ ասոնք ցոյց կուտան թէ մեր հին նախնիք շատ զարգացեալ էին աստեղագիտութեան մէջ:

Հ. ԽՈՐԷՆ ՍԻՆԱՆ